

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) หรือ สวพส. ดำเนินการพัฒนาพื้นที่สูง โดยประยุกต์ใช้องค์ความรู้โครงการหลวง ผลงานวิจัย และภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านการทำงานร่วมกับ ชุมชน ส่งผลให้เกิดผู้นำเกษตรกร 1,101 คน แบ่งเป็นด้านเศรษฐกิจ 1,018 คน (48.85%) ด้านสังคม 647 คน (31.05%) และด้านสิ่งแวดล้อม 419 คน (20.11%) โดยได้รับการพัฒนาเป็น Smart Farmer 571 คน (51.86%) และอยู่ระหว่างพัฒนาอีก 530 คน (48.14%) สะท้อนความสำเร็จของการสร้าง ผู้นำที่สามารถจัดการทรัพยากรและขับเคลื่อนชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ในยุคดิจิทัล ที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว ทักษะด้านดิจิทัลเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเพิ่มศักยภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ขณะที่ชุมชนบนพื้นที่สูงยังมีข้อจำกัดในการเข้าถึงเทคโนโลยี จากฐานข้อมูลประชากรบนพื้นที่สูง (2566) พบว่า ประชากรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง 584 กลุ่มบ้าน จำนวน 81,047 คน หรือร้อยละ 45.07 ของประชากรทั้งหมด (179,832 คน) ไม่ใช้สื่อสังคมออนไลน์ เช่น Line และ Facebook เนื่องจากข้อจำกัดด้านสัญญาณโทรศัพท์ อินเทอร์เน็ต ภาษา และอุปกรณ์ ดิจิทัล ทั้งนี้ งานวิจัยของสถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์ (2562) และรายงานของธนาคารแห่งประเทศไทย (2564) ระบุว่า การเข้าถึงข้อมูลและเทคโนโลยีสมัยใหม่ส่งผลโดยตรงต่อรายได้และ ประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกร

การวิจัยปีงบประมาณ 2567 สำรวจทักษะดิจิทัลของผู้นำเกษตรกรในพื้นที่พัฒนาระดับ A พบว่า 94% ของกลุ่มตัวอย่าง 252 คน ใน 14 พื้นที่ ใช้สมาร์ทโฟนและสื่อสังคมออนไลน์เพื่อเรียนรู้ และพัฒนาทักษะของตนเอง โดยมีผู้นำเกษตรกร 110 คนพร้อมทำหน้าที่เป็นแม่ข่ายการเรียนรู้ ปัจจัย ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ ได้แก่ การมีสมาร์ทโฟน ระดับการศึกษา รายได้ การเป็นผู้นำชุมชน และการ เข้าถึงอินเทอร์เน็ต จากผลดังกล่าว ปี 2568 ได้ขยายผลสู่พื้นที่ระดับ B, C และพื้นที่กลุ่ม 2 โดยใช้ ข้อมูลitudinal ของผู้นำเกษตรกรจากฐานข้อมูลของ สวพส. วิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อ ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อทักษะดิจิทัลและศักยภาพการเป็นแม่ข่ายการเรียนรู้ พร้อมต่อยอดกระบวนการ เติบโตสู่การยกระดับผู้นำเกษตรกรให้เป็น “แม่ข่ายการเรียนรู้บนพื้นที่สูง” โดยบูรณาการแนวคิดเชิง ออกแบบ (Design Thinking) เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้มีความเป็นระบบ เข้าใจผู้เรียนมากขึ้น และ สามารถออกแบบกิจกรรมที่ตอบโจทย์บริบทของพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

จากการดำเนินงานดังกล่าว ได้ประยุกต์แนวทางการจำแนกแบบสองมิติ (2-Dimensional Area Analysis) พิจารณาทั้งระดับการพัฒนาของพื้นที่และระดับทักษะดิจิทัลของเกษตรกร เพื่อออกแบบกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม และทดสอบ กระบวนการเรียนรู้แบบลงมือทำ (Learning by Doing) โดยบูรณาการแนวคิดโรงเรียนเกษตรกร (Farmer Field School: FFS) การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning) และการเรียนรู้แบบเพื่อนช่วยเพื่อน (Farmer-to-Farmer Learning) เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้และพัฒนา นวัตกรรมกระบวนการเรียนรู้ ของเกษตรกรบนพื้นที่สูง เพื่อยกระดับผู้นำเกษตรกรให้เป็น “แม่ข่ายการเรียนรู้” ที่สามารถขับเคลื่อน การพัฒนาอาชีพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชนบนพื้นที่สูงอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่ การลดความเหลื่อมล้ำ (SDG 10) การส่งเสริม เศรษฐกิจยั่งยืน (SDG 8) และการพัฒนาการศึกษาอย่างเสมอภาค (SDG 4)

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาความแตกต่างในการเป็นแม่ข่ายการเรียนรู้ของเกษตรกรในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง

1.2.2 เพื่อทดสอบกระบวนการเรียนรู้และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับรองรับการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีดิจิทัล

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 การศึกษาศักยภาพและช่องว่างของการเป็นแม่ข่ายการเรียนรู้

ดำเนินการในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง 6 แห่ง ได้แก่ ปางแดงใน วาวี แม่จิม ป่าเกียะใหม่ ป่อเกลือ แม่แฮหลวง และโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจนเฉพาะพื้นที่บ้านหนองเขียวและกลุ่มบ้านบริวาร ดังนี้

1.3.1.1 ศึกษาและวิเคราะห์ระดับทักษะดิจิทัลและศักยภาพการเป็นแม่ข่ายการเรียนรู้ของเกษตรกร โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิของผู้นำเกษตรกรที่จัดเก็บโดย สำนักพัฒนา สวพส. ซึ่งประกอบด้วย ข้อมูลทั่วไป ระดับการศึกษา บทบาทการเป็นผู้นำ การเข้าถึงสัญญาณอินเทอร์เน็ต การใช้สื่อสังคมออนไลน์ และความเชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ของตัวอย่าง 170 คน ทั้งนี้ ได้มีการประเมินระดับทักษะดิจิทัลของเกษตรกรใน 4 ด้าน ได้แก่ การใช้ (Use) การเข้าใจ (Understand) การสร้าง (Create) และการเข้าถึง (Access) รวมถึงการประเมินศักยภาพในการเป็นแม่ข่ายการเรียนรู้โดยนักวิจัยและนักพัฒนาในแต่ละพื้นที่เป็นผู้ดำเนินการประเมิน เพื่อสะท้อนความพร้อมของเกษตรกรในแต่ละบริบทจริง

1.3.1.2 วิเคราะห์ช่องว่างทางศักยภาพการเป็นแม่ข่ายการเรียนรู้ของเกษตรกรในแต่ละระดับการพัฒนา (A, B, C และพื้นที่กลุ่ม 2) โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและการประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับผู้นำเกษตรกร ผู้นำชุมชน และนักพัฒนาในพื้นที่ เพื่อสะท้อนปัจจัยที่ส่งต่อการเป็นแม่ข่ายการเรียนรู้ อุปสรรคในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล และแนวทางพัฒนาศักยภาพให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่สูง

1.3.2 การทดสอบกระบวนการเรียนรู้และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

ดำเนินการในพื้นที่นำร่อง 3 แห่ง ได้แก่ ปางแดงใน วาวี และแม่แฮหลวง เพื่อพัฒนากลุ่มการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และระดับทักษะดิจิทัลของเกษตรกร มีขั้นตอนดังนี้

1.3.2.1 ศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ของเกษตรกร 4 กลุ่ม จำแนกออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเรียนรู้จากข้อมูลรอบด้าน กลุ่มเรียนรู้จากตัวอย่าง กลุ่มเรียนรู้เร็ว และกลุ่มเชื่อมโยงเครือข่าย พร้อมทั้งวิเคราะห์ศักยภาพของเกษตรกรในแต่ละกลุ่มด้วยกรอบ การจำแนกแบบสองมิติ ได้แก่ ระดับการพัฒนาของพื้นที่ และระดับทักษะดิจิทัลของเกษตรกร เพื่อทำความเข้าใจลักษณะการเรียนรู้ ศักยภาพ และความแตกต่างระหว่างกลุ่มพื้นที่และกลุ่มเกษตรกร โดยดำเนินการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมกับเกษตรกรพื้นที่ละ 12-15 คน

1.3.2.2 คัดเลือกและออกแบบวิธีการพัฒนาทักษะดิจิทัลให้เหมาะสมกับรูปแบบการเรียนรู้และระดับทักษะของเกษตรกรแต่ละกลุ่ม

1.3.2.3 ดำเนินการทดสอบกระบวนการเรียนรู้แบบลงมือทำ (Learning by Doing) เพื่อพัฒนาและประเมินศักยภาพของเกษตรกรในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลจริงในพื้นที่

1.3.2.4 ประเมินผลการเรียนรู้ของเกษตรกร วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และถอดบทเรียนเพื่อปรับปรุงกระบวนการเรียนรู้และแนวทางสร้างเครือข่ายบนพื้นที่สูงในระยะต่อไป

1.3.3 การวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษา

วิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจและการทดสอบกระบวนการเรียนรู้ในพื้นที่นำร่อง เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้และจัดทำข้อเสนอแนวทางการยกระดับผู้นำเกษตรกรให้เป็น “แม่ข่ายการเรียนรู้บนพื้นที่สูง” ที่เหมาะสมกับบริบทและศักยภาพของแต่ละพื้นที่ โดยผสานแนวทางวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับแนวคิด Design Thinking เพื่อสะท้อนผลการเรียนรู้และบทเรียนจากการปฏิบัติจริง นำไปสู่การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมที่สามารถขับเคลื่อนงานด้านอาชีพ เศรษฐกิจชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อมได้อย่างต่อเนื่อง

1.4 นิยามศัพท์

การศึกษานี้ได้กำหนดนิยามคำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างความเข้าใจที่ชัดเจนในแนวคิดและกระบวนการดำเนินงาน ดังนี้

1.4.1 กลุ่มพื้นที่ 1 หมายถึง พื้นที่ดำเนินงานภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง จำนวน 44 แห่ง 616 กลุ่มบ้าน ที่ได้รับการพัฒนาแบบองค์รวมตามแนวทางโครงการหลวงอย่างสมบูรณ์ ครอบคลุมด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการบริหารจัดการชุมชน โดยมีการจำแนกระดับการพัฒนาภายในออกเป็น 3 ระดับ คือ

- ระดับ A (ชุมชนเข้มแข็ง) คือ ชุมชนมีความสามารถขับเคลื่อนการพัฒนาได้ด้วยตนเอง เป็นแหล่งเรียนรู้ต้นแบบ และสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนอื่น
- ระดับ B (ชุมชนร่วมขับเคลื่อน) คือ ชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนา มีระบบบริหารจัดการชุมชนเข้มแข็งในบางด้าน และอยู่ในช่วงต่อยอดความเข้มแข็งไปสู่ระดับต้นแบบ
- ระดับ C (ชุมชนเริ่มต้นพัฒนา) คือ ชุมชนอยู่ในระยะเริ่มต้นของการพัฒนา ยังต้องการการสนับสนุนด้านโครงสร้างพื้นฐาน อาชีพ และการเรียนรู้ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและศักยภาพชุมชน

พื้นที่กลุ่มนี้ถือเป็นพื้นที่หลัก (Core Area) ของ สวพส. ซึ่งมีระบบบริหารจัดการครบวงจร และใช้เป็นต้นแบบขยายผลสู่พื้นที่สูงอื่น

1.4.2 กลุ่มพื้นที่ 2 หมายถึง กลุ่มบ้านที่มีการพัฒนาเฉพาะบางกิจกรรม โดยบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น การพัฒนาแปลงเกษตร การส่งเสริมอาชีพ การฟื้นฟูทรัพยากร หรือการยกระดับศักยภาพชุมชนในบางมิติ พื้นที่กลุ่มนี้ยังไม่ได้ได้รับการพัฒนาแบบสมบูรณ์ตามแนวทางโครงการหลวง แต่มีศักยภาพในการขยายผลและยกระดับต่อเนื่องในอนาคต

1.4.3 แม่ข่ายการเรียนรู้บนพื้นที่สูง หมายถึง บุคคลที่มีบทบาทเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดความรู้ ประสานงาน และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกในชุมชนหรือกลุ่มเป้าหมายในบริบทของพื้นที่สูง โดยมุ่งเน้นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเสริมสร้างทักษะหรือความเข้าใจร่วมกันในด้านที่เกี่ยวข้อง เช่น การเกษตรที่เหมาะสมกับพื้นที่สูง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนของชุมชนบนพื้นที่สูง

1.4.4 ทักษะดิจิทัล (Digital Literacy) หมายถึง ความสามารถของเกษตรกรบนพื้นที่สูงในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อเข้าถึง วิเคราะห์ ประเมิน และสื่อสารข้อมูลได้อย่างเหมาะสมและปลอดภัย ภายใต้บริบทที่มีข้อจำกัดด้านโครงสร้างพื้นฐานและสภาพพื้นที่ รวมถึงการใช้เครื่องมือดิจิทัลอย่างง่าย เช่น สมาร์ทโฟน แอปพลิเคชันสื่อสาร (LINE, Messenger) หรือสื่อสังคมออนไลน์ (Facebook, YouTube, TikTok) เพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ การประกอบอาชีพ การแลกเปลี่ยนข้อมูล และการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงให้เกิดความยั่งยืน

1.4.5 กระบวนการเรียนรู้แบบลงมือทำ (Learning by Doing) หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งให้เกษตรกรเกิดความเข้าใจจากการปฏิบัติจริง ผ่านการทดลอง สังเกต วิเคราะห์ และสะท้อนผลด้วยตนเอง โดยบูรณาการแนวคิดของโรงเรียนเกษตรกร (Farmer Field School: FFS) ซึ่งเน้นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงในแปลงเรียนรู้ เข้ากับแนวทางการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning) และการเรียนรู้แบบเพื่อนช่วยเพื่อน (Farmer-to-Farmer Learning) เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่มีส่วนร่วม เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้สองทาง และนำไปสู่การพัฒนาอาชีพหรือการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน

1.4.6 การจำแนกแบบสองมิติ (2-Dimensional Area Analysis) หมายถึง วิธีการวิเคราะห์และจำแนกกลุ่มเกษตรกรโดยใช้เกณฑ์สองด้าน ได้แก่ (1) ระดับการพัฒนาของพื้นที่ (ระดับ A, B, C และพื้นที่กลุ่ม 2) และ (2) ระดับทักษะดิจิทัลของเกษตรกร (ไม่ได้ ระดับต้น ระดับกลาง ระดับสูง) เพื่อทำความเข้าใจศักยภาพและลักษณะการเรียนรู้ของเกษตรกรในแต่ละกลุ่มอย่างเป็นระบบ

1.4.7 เครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง ความเชื่อมโยงระหว่างบุคคล กลุ่ม และหน่วยสนับสนุนในพื้นที่ ที่มีบทบาทในการแบ่งปันความรู้ ทรัพยากร ข้อมูล หรือประสบการณ์ เพื่อเสริมกระบวนการเรียนรู้และช่วยให้เกิดการพัฒนาร่วมกันของชุมชนบนพื้นที่สูง